

КАТЕГОРІЯ «РИЗИКІВ» В ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Коломіць Г.М., д.е.н., професор

Гузенков Ю.Г., ст. викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розділяються поняття «загроза», «небезпека», «ризик», здійснюється аналіз різних підходів до визначення терміну ризик. Розглядається зміна структури економічних ризиків у зв'язку з інтернаціоналізацією господарських процесів.

Ключові слова: невизначеність, загроза, небезпека, ризик.

Економічна реальність постійно ускладнюється, і природно це потребує удосконалення методів її пізнання. Розвиток в сучасних умовах методів економіко-теоретичних досліджень зокрема здійснюється шляхом взаємозбагачення з прикладними і конкретними економічними науками, залучення нових категорій, в яких відображаються феномени, вперше розкриті прикладними і конкретними економічними науками. Разом з тим, економічна теорія, вбираючи нові поняття і категорії інших наук, зберігаючи істотний їх зміст, поглиблює його, і завдяки цьому розширює масштаби їх застосування.

Давно стало надбанням науки, що розвиток господарських систем не проходить гладко, завжди супроводжується наростанням протилежностей, протидією старого новому, розвитком протиріч. Економічна теорія, більш глибоко досліджуючи сучасні господарські реалії і надаючи фундаментальне обґрунтування практичних перетворень на мега-, мета-, макро-, мезо-, мікрорівнях, не обмежується виявленням істотних і феноменологічних протиріч, все частіше включає до свого наукового дискурсу поняття загроз, небезпек, ризиків, критичних станів, криз і катастроф, невизначеності і хаосу, які стали дієвим інструментом прикладних економічних розробок. Інтеграція їх до економічної теорії значно збагачує арсенал економіко-теоретичних методів пізнання, безумовно сприяє практичній спрямованості аналізу і обґрунтованому прогнозу економічного розвитку. Разом з тим, використання їх повинно враховувати їх контент і контекст, який склався в межах прикладних досліджень і є вже визнаним.

Іноді загрози, небезпеки, ризики сприймаються як явища тотожні, а поняття, що їх визначають, використовуються як синоніми.

У англійській науковій літературі, наприклад, в роботах А. Сміта та інших класиків, широко використовувалося слово «hazard» (небезпека) [11], а слово «risk» (risqué) почало застосовуватися близько 1830 р. в страхових операціях, і протягом 100 років два цих вимови існували паралельно, і лише в ХХ сторіччі слово «risk» остаточно утвердило себе в економічній літературі і діловій практиці. Сьогодні стає актуальним не відкидати поняття небезпек, а співвіднести його з терміном ризик, що удосконалив методологію досліджень.

Небезпека – це об'єктивно існуюча реальність, яка може порушити рівновагу всіх господарчих суб'єктів. Цей феномен вивчає нова наука сіндініка (від грецького «kyndunos» – небезпека). Вона виявляє фактори, що породжують небезпеки, класифікує їх за інтенсивністю впливу на господарюючих суб'єктів і наслідками небезпеки. Так, за цими ознаками виокремлюються:

- інцидент;
- аварія;
- криза;
- катастрофа;
- апокаліпсис.

Небезпеки можуть оцінюватися господарюючими суб'єктами і як можливості, і як загрози. Визначення загроз прийшло зі стратегічного менеджменту як складова SWOT-

аналізу. Загроза – це оцінка господарчим суб’єктом факторів зовнішнього середовища. Парною до загроз є категорія можливостей. Ні загрози, ні можливості не мають абсолютного характеру. Цю характеристику набувають фактори зовнішнього середовища тільки для даного господарчого суб’єкту. Один і той же фактор (небезпека) одним господарським суб’єктом визначається як загроза, а іншим – як можливість. Так, в сучасних умовах підвищеного тиску зростаючих обсягів виробничої діяльності на навколишнє середовище існує небезпека забруднення питної води. Зниження якості питної води підприємствами громадського харчування, виробниками горілки, пива оцінюється як загроза. А для фірм, що виробляють та розповсюджують фільтри для води – це можливість збільшити обсяги продажу своєї продукції. Тобто загрози – це суб’єктивна оцінка факторів зовнішнього середовища, і перш за все небезпек, для чітко визначеного актора.

Якщо розрізнити потенційні небезпеки і реальні, то оцінка ймовірності перетворення потенційної небезпеки в реальну є визначення ризику реалізації небезпеки. Небезпеки є ризикопороджувачими факторами.

Ризики – це можливі, ймовірні варіанти розгортання майбутньої господарської ситуації, наслідки яких можуть бути не тільки негативними (що відноситься до чистих ризиків), але й позитивними (це стосується спекулятивних ризиків). Так, існують процентні ризики, тобто ймовірність зміни процентної ставки. Якщо господарчий суб’єкт дав у позику гроші під нефіксований відсоток, а під час дії угоди позики процентна ставка зросла, то він отримає додатковий дохід.

Ризики одним з перших в 1921 р. до наукового дискурсу економічної теорії ввів Ф. Найт, який співвідніс їх не з небезпеками, а з невизначеністю [9, с. 15, 26]. В подальшому Р. Ланглоа запропонував розділити невизначеність за Ф. Найтом на два типи: параметричну і структурну, що має значення в дослідженні інституційних трансформацій [16]. О. Шастітко узагальнено представив умови прийняття рішення господарюючим суб’єктом (Рис. 1).

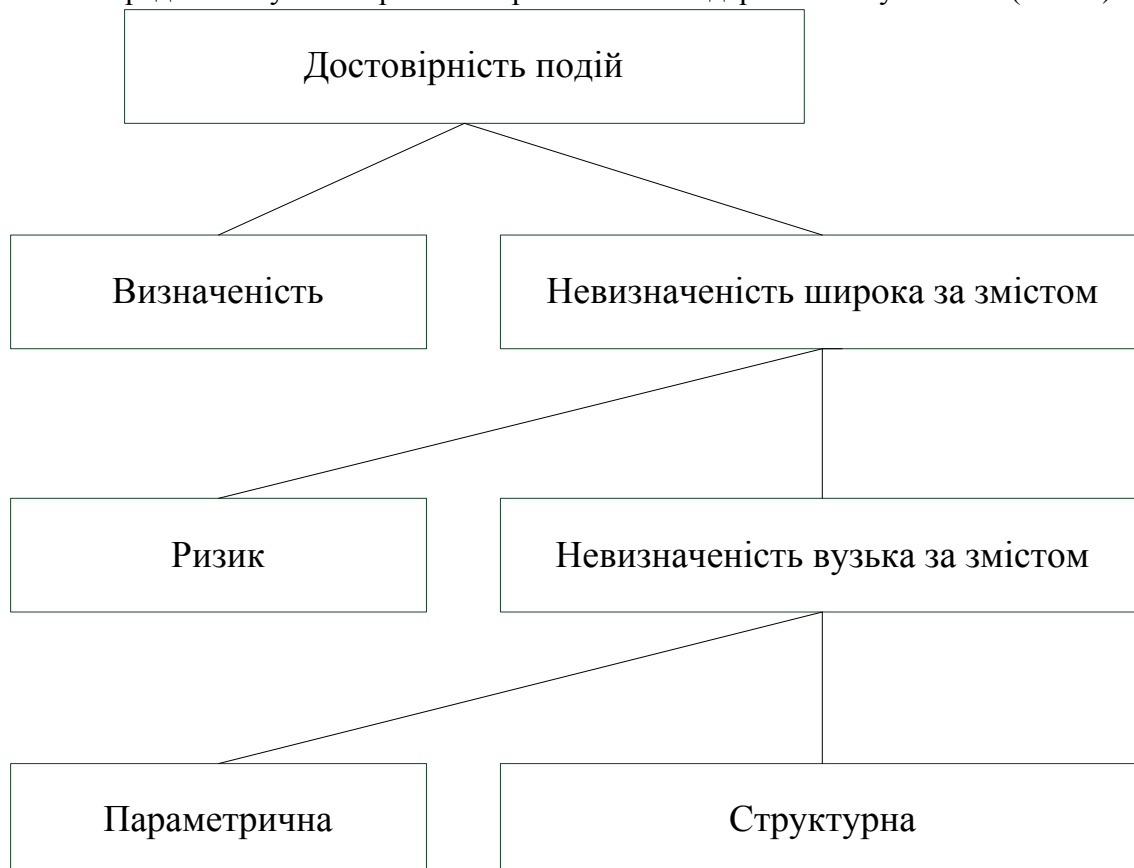


Рис.1. Типи ситуацій вибору [13, с. 83]

Запропоноване розмежування Ф. Найтом, згідно до якого ризик – це оцінена будь-яким способом вірогідність, а невизначеність – те, що не піддається імовірнісній оцінці, в даний час розділяють далеко не всі. Наприклад, К. Ерроу, Н. Луман висувають інші критерії

розмежування невизначеності і ризику – інформаційні і цільові [14; 7]. Качалов Р.М. також пропонує декілька інше розмежування, засноване на цільовому критерії: невизначеність – це характеристика стану об'єктивної реальності, а ризик – характеристика тієї ж об'єктивної реальності, але в контексті цілеспрямованої діяльності суб'єктів, оцінка ситуації ухвалення або реалізації рішень (у вузькому сенсі якості схвалюваних рішень) [4].

В західній економічній літературі виділяються дві основні теорії ризиків – класична і неокласична.

Розглядаючи першу теорію, яскравими представниками якої були Мілль і Сеньйор, необхідно підкреслити, що в структурі підприємницького доходу ними виділяється відсоток від вкладеного капіталу, заробітна плата капіталіста і оплата за ризик (як відшкодування можливого ризику, пов'язаного з підприємницькою діяльністю).

Економічний ризик в класичній теорії ототожнюється з математичними очікуваннями втрат, які можуть бути в результаті реалізації вибраного рішення. Таким чином, узагальнюючи, можна сказати, що основними положеннями класичної теорії є визначення ризику як вірогідності зазнати збитки і втрати від вибраного рішення і стратегії діяльності. Таке одностороннє тлумачення змісту ризику викликало різке засудження з боку економістів.

Друга теорія економічного ризику була розроблена в 20–30 роках ХХ століття економістами А. Маршалом і А. Пігу. Прихильники неокласичної теорії вважають, що підприємництво, яке функціонує в умовах невизначеності, повинне керуватися в своїй діяльності двома категоріями: розміром очікуваного прибутку і величиною її можливих відхилень. Поведінка підприємця, згідно цієї теорії, обумовлюється концепцією граничної користі. Це означає, що якщо необхідно, наприклад, вибрати один з двох варіантів капіталовкладень, що дають однаковий прибуток, то вибирається той варіант, де коливання прибутку менше [8, с. 19, 76, 381, 397].

З неокласичної теорії ризику виходить: гарантований прибуток має більшу цінність, чим очікуваний прибуток такого ж розміру, але пов'язаний з можливими коливаннями. Доповнюючи неокласичну теорію, Дж. Кейнс звернув увагу на таке поняття як «схильність до ризику», тобто врахування чинника задоволення від ризику приводить до висновку, що заради очікування більшого прибутку підприємець може піти на більший ризик [5]. Таким чином, неокласичний підхід передбачає, що ризик – це вірогідність відхилення від поставлених цілей.

Необхідно підкреслити умовність розділення положень класичної і неокласичної школи. Якщо в першому випадку враховується небезпека понести збиток, а слідством є відхилення від поставлених цілей, то в другому випадку основа – це досягнення мети, а отримання збитку – це наслідок відхилення від поставлених цілей.

Але, не дивлячись на опрацьованість цих положень, слід зазначити, що теорія ризику у той час не розглядалася як самостійна галузь знання. Всі наукові розробки, пов'язані з ризиками, велися в рамках важливіших на той момент економічних теорій.

Багато економістів, як відзначає в своєму огляді Н.Н. Куніцина, пов'язують поняття ризику з небезпекою потенційно можливої втрати ресурсів, недоотримання доходів, додаткових витрат і тому подібне [6]. Аналогічна картина має місце в іноземних джерелах. Посилаючись на ряд зарубіжних довідково-енциклопедичних видань (Gilpin, 1986; French, 1985; Terry, 1989; Pass, et al, 1988; Bittle, 1985; Moore, 1983), О.Н. Голубева стверджує, що в зарубіжній науковій літературі ризик визначається найчастіше як «шанс збитку або втрати», «вірогідність невдачі або втрат, пов'язана з конкретним напрямом дій», «вірогідність небажаної події», «небезпека, загроза», «можливість втрат», «невизначеність майбутніх надходжень» або ж «прибуток, що розглядається як деяка винагорода за вдале прийняття на себе ризику» [2].

У такого роду визначеннях відсутня якісна характеристика поняття «ризик» як самостійній економічній категорії, проте явно простежується його наближення і злиття з кількісними характеристиками явищ, а саме з величиною втрат, зокрема таких, що враховує ступінь можливості виникнення цих втрат за умови різних варіантів розвитку подій.

Принципово інший підхід до визначення ризику запропонували свого часу угорські економісти: «Ризик - не збиток, що наноситься реалізацією рішення, а можливість відхилення від мети, ради досягнення якої ухвалювалося рішення» [12, с. 82]. Таким чином, в цьому визначенні ключовими є слова «ухвалення рішення» і «можливість відхилення від мети». Причому відхилення можуть бути як негативними, так і позитивними. Крім того, в одному виробничому циклі, але на різних його етапах можуть спостерігатися успіх і невдача як наслідок ухваленого рішення, і якщо ступінь невдачі не компенсується ступенем успіху, тоді можна говорити про негативний збіг обставин і настання події, що призвела за собою негативні відхилення.

Услід за угорськими економістами А.П. Альгін визначає ризик саме з позицій якісної його оцінки як категорії, хоча зовсім не виключає можливості його кількісного вимірювання [1]. При цьому він розуміє під ризиком діяльність суб'єктів господарського життя, пов'язану з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в рамках якого є можливість оцінити вірогідність досягнення бажаного результату, невдачі, відхилення від мети, що містяться у вибраних альтернативах. Проте інтереси А.П. Альгіна більшою мірою концентруються на питаннях ролі ризику в суспільному житті. Качалов Р.М. визнає, що ризик – це не процес і не діяльність, це явище, яке, будучи зведено в ранг економічної категорії, дозволяє характеризувати якість схвалюваних господарських рішень в діяльності підприємства з погляду ступеня досягнення поставленої мети [4].

Довгий час категорія «ризиків» використовувалася для дослідження явищ мікрорівня, перш за все, на ринках з асиметричною інформацією, і при прийнятті інвестиційних рішень, тобто коли інформація нерівномірно розподілена в просторі і часі, акцент при цьому робився на розрахованій ймовірності можливого результату, тобто переважав деякою мірою кількісний підхід. Разом з тим ефективність методу аналізу ризиків у зазначених межах обумовила поступове розповсюдження цього інструменту дослідження на інші об'єкти – виділення галузевих і регіональних ризиків. Поступово в міру інтернаціоналізації господарських процесів невід'ємною складовою бізнес-практики стало дослідження країнових ризиків.

В сучасних умовах суттєво перетворюється господарське середовище. Змінюються детермінанти економічного розвитку [3; 10]. Визначальну роль починають відігравати світові процеси над національними. Відповідно змінюється і система потенційних небезпек, яка формує актуальну структуру ризиків.

Фундаментальна структура ризиків, класифікована за рівнем виникнення ризикопороджуючих чинників, включала:

- мікро-рівень – фірмові ризики;
- мезо-рівень – галузеві ризики;
- макро-рівень – країнові ризики.

Інтенсифікація світогосподарських процесів, інверсія факторів національного розвитку приводить не тільки до активізації ризикопороджуючих чинників на мега-рівні та збільшенню відчутності глобальних і регіональних ризиків, а і змінює структуру ризиків кількісно і якісно. В актуальній структурі ризиків провідну роль починають відігравати глобальні ризики. Вони обумовлюють розміри і зміст країнових, галузевих і фірмових ризиків. У зв'язку з цим все більше уваги вчених і політиків привертають глобальні ризики загалом, і ризик глобальних криз економічної системи зокрема. В 2010 р. експерти всесвітнього економічного форуму в Давосі підготували доповідь «Global Risks 2010. A Global Risk Network Report» [15], де відокремили понад 40 різних небезпек, що збільшують ймовірність ще однієї повномасштабної економічної кризи, оскільки уразливість світового економічного простору зросла на фоні відсутності наднаціональних механізмів прогнозування та стримування дії факторів безпеки та зниження ймовірності реалізації ризиків, що, в свою чергу, набувають системного характеру. До небезпек експерти віднесли дисбаланси:

- демографічних змін середнього віку населення і розподілення його серед країн і регіонів;
- інфраструктурні;

- пов'язані із зниженням темпів зростання економіки Китаю до 6% і нижче, що провокує посилення ризиків для міжнародних ринків сировини та капіталів.

Окремо зазначено, що заходи, направлені на подолання кризи в короткостроковому періоді, містять небезпеку недооцінити, а, в окремих випадках, і посилити уразливість світової економіки в довгостроковій перспективі, збільшивши дисбаланси. Це, насамперед стосується:

- подальшого зростання об'ємів державного боргу в розвинених країнах, що посилює ризик дефолту;
- створення нових міхурів, що можуть викликати новий обвал цін на активи і нову рецесію.

Разом з тим глобальні небезпеки створюють не тільки загрози, але й можливості для країни, якщо розробка національної зовнішньоекономічної стратегії буде усвідомлена в цьому контексті та проаналізовані відповідні ризики.

Таким чином, методологічна функція економічної теорії відносно прикладних і галузевих економічних наук, яка зафіксована в підручниках як одне з вихідних положень, не означає руху в одному напрямі. Включення в економіко-теоретичний дискурс категорій небезпеки, загрози, можливості ризику на основі розвитку прикладних економічних наук, феноменологічних досліджень, можуть стати, завдяки узагальненню економічною теорією, більш широким інструментом наукового дослідження і збагатити і економічну теорію і господарську практику.

Література:

1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 191 с.
2. Голубева О.Н. Риск как экономическая категория // О.Н. Голубева // Вестник СПбГУ. – Сер. Экономика. – 1993. – Вып. 1(5). – С. 130–132.
3. Елецкий Н.Д. Переход к глобально-информационному способу производства и модификация общей экономической теории / Н.Д. Елецкий // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – №2. – С. 22–28.
4. Качалов. Р.М. Управление хозяйственным риском / Р.М. Качалов. – М.: Наука, 2002. – 192 с.
5. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс // Антология экономической классики: в 2 т. Т.2 / Коллект. автор, Столяров И.А. – М.: Эконов, 1991. – 486 с. – С. 137–434.
6. Куницына Н.Н. Хозяйственные риски в деятельности предприятий / Н.И. Куницына; Ставроп. Госуд. технич. ун-т. – Ставрополь, 1996. – 15 с. – Деп. в ВИНТИ 06.03.96, № 740-В96.
7. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // Thesis. – 1994. – № 5. – С.135–161.
8. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т.1 / Альфред Маршалл. – М.: Прогресс, 1983. – 415 с. – (Экономическая мысль Запада) – С. 19, 76. 397.
9. Найт Ф. Понятие риска и неопределенности. / Ф. Найт // Теория и история экономических и социальных институтов и систем: THESIS. – М.: 1994. – т. 1. – вып. 5. – С. 12–28.
10. Осипов Ю.М. Мировой кризис в поле зрения философии хозяйства / Ю.М. Осипов // Философия хозяйства. – 2008. – №6. – С.1–19.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Антология экономической классики: В 2 т. Т.1 / Коллект. автор, Столяров И.А. – М.: Эконов, 1991. – 475 с. – С. 79–396.
12. Хозяйственный риск и методы его измерения. Пер. с венг. / [Бачкаи Т., Месена Д., Мико Д., и др.] – М.: Экономика, 1979. – 184 с.
13. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория: [монография] / А.Е. Шаститко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591с.

14. Эрроу К. Восприятие риска в психологии и экономической науке / К. Дж. Эрроу // Теория и история экономических и социальных институтов и систем: THESIS. – М.: 1994. – т. 2. – вып. 5. – С. 81–89.

15. Global Risks 2010. A Global Risk Network Report. Web: <http://www.weforum.org/pdf/globalrisk/globalrisks2010.pdf>

16. Langlois R. N. Rationality, institutions and explanation // Economics as a Process. Essays in New the Institutional Economics, ed. by R.N. Langlois. Cambridge, 19906. P. 225–255, P. 228.

Аннотация

КАТЕГОРИЯ «РИСКОВ» В ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Коломиец А.Н., д.э.н., профессор

Гузненко Ю.Г., ст. преподаватель

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье разделяются понятия «угроза», «опасность», «риск», осуществляется анализ разных подходов к определению термина риск. Рассматривается изменение структуры экономических рисков в связи с интернационализацией хозяйственных процессов.

Ключевые слова: неопределенность, угроза, опасность, риск.

Summary

THE CATEGORY OF “HAZARDS” IN THE DISCOURSE OF THE CONTEMPORARY ECONOMIC THEORY

Kolomiets' G.M., Doctor of Economic Science, Professor

Guznenkov Y.G., Senior Lecturer

V.N. Karazin Kharkiv National University

The article distinguishes the notions of "threat", "hazard" and "risk". The analysis of different approaches to define the term risk is provided. The changes in the economic risks' structure due to the globalization of the business processes are considered.

Key words: uncertainty, threat, hazard, risk.

Надійшла до редколегії 15.10.2010 р.

© Коломієць Г.М., Гузненко Ю.Г., 2010 р.